

Budownictwo drewniane

Przykład typowego, drewnianego domu miejskiego o charakterze willowym, z k. XIX i 1 ćw. XX w. przy ul. Króla Augusta

Przykład typowego, drewnianego domu miejskiego i podmiejskiego o charakterze willowym, z rozbudowanym programem przestrzennym, złożonej bryle i oryginalnym detalu, k. XIX i 1 ćw. XX w. przy ulicy Lwowskiej

Typowe, drewniane domy miejskie i podmiejskie z k. XIX i 1 ćw. XX w. przy ulicy Partyzantów

Ponad 90% budownictwa drewnianego zachowanego w granicach administracyjnych miasta Rzeszowa, które znajduje się w GEZ (ok. 280 obiektów) to budownictwo wiejskie występujące w dzielnicach, które jeszcze do I. 50. XX w. w większości były odrębnymi wsiami (Biała, Budziwój, Drabinianka, Pobitno, Przybyszówka, Słocina, Staromieście, Staroniwa, Wilkowyja, Zalesie, Załęże, Zwiężczyca). Zdecydowanie największą grupę tworzą budynki zachowane na Staromieściu (ok. 100 obiektów), następnie w Pobitnie i Staroniwie (ponad 30), Budziwoju, Słocinie, Drabiniance (ok. 20), w pozostałych wsiach – poniżej 10 w każdej. Naturalnie ogólny zasób budynków drewnianych jest znacznie większy – w GEZ ujęte zostały wyselekcjonowane, najciekawsze, najlepiej zachowane przykłady tego budownictwa. Należy pamiętać, że taka selekcja zawsze jest w jakimś stopniu subiektywna, zależna m.in. od stanu zachowania, ale też od doznań estetycznych osoby decydującej o wpisie do GEZ, zamiarach właścicieli odnośnie losu obiektu itp.

Dominującą konstrukcją jest w budownictwie drewnianym konstrukcja wieńcowa (zrębowa), czasem wspomagana systemem sumikowo-łatkowym, głównie przy otworach wejściowych do budynku (gdzie rolę łątki pełni wpuszczony w podwalinę jeden ze słupów ościeżnicy drzwi przedłużony do oczeputu), czy łączeniu krótkiej, dostawionej do budynku mieszkalnego w późniejszym czasie części gospodarczej. W zwęgłowaniach belki łączone są na obłap z pozostawionymi krótkimi ostatekami (w budynkach najstarszych) oraz – głównie w budynkach z I. 20-40. XX w. – na jaskółczy ogon, czasem również z pozostawionymi krótkimi ostatekami. Powszechne szalowanie domów (ok. 90% obiektów) w znacznym stopniu utrudnia bardziej szczegółowe analizy odnośnie tak stosowanych materiałów jak i szczegółów konstrukcji. Konstrukcja ramowa występuje tutaj rzadko. Odnotowane przypadki odnoszą się jedynie do drewnianych ganków usytuowanych przeważnie w centralnej części budynku. Należy tu zaznaczyć, że ganki te są w wielu przypadkach elementem wtórnym w stosunku do budynku. Większą popularność zyskały dopiero w dwudziestoleciu międzywojennym i po II wojnie światowej. Ich ramową konstrukcję w dolnej i górnej części wypełniano lub szalowano deskami a w środkowej wprowadzano okna z niekiedy bardzo bogatymi podziałami wewnętrznymi a nawet dekoracyjną, fantazyjnie wykonaną stolarką. Warto odnotować, że zachowały się również ganki „w stanie surowym”, tzn. takie, których szkieletu konstrukcyjnego nie obudowywano.

Powszechne kiedyś (do pocz. XX w.) wysokie dachy czterospadowe, nadające budynkom szczególnych proporcji, na obszarach wiejskich kryte prawie wyłącznie słomą, właściwie już nie występują. Nie stwierdzono występowania budynków pod strzechą a niezmienioną formę czterospadowego dachu odnotowano zaledwie w kilku przypadkach (np. ul. Studziańska 42 - os. Budziwój). Większość najstarszych zachowanych domów posiada obecnie proste dachy dwuspadowe, czasem naczółkowe. Te ostatnie, powszechne zwłaszcza od I. 20. XX w., występują na terenie Rzeszowa nader często.

Zdecydowana większość domów mieszkalnych (historycznych) zwrócona jest do drogi ścianą szczytową. Wszystkie budynki mieszkalne i mieszkalno-gospodarcze, które istnieją są szerokofrontowe.

Program przestrzenny zachowanych obiektów jest bardzo zróżnicowany – od klasycznego jednoraktu (izba-sień-komora), niekiedy zredukowanego tylko do sieni i izby (występują np. na Staromieściu), poprzez domy półtoratraktowe (izba-sień i kuchnia-komora) po obiekty bardziej rozbudowane, dwutraktowe. Czasem program przestrzenny tych domów jest poszerzony o dodatkowe pomieszczenie gospodarcze (np. wozownia) lub inwentarskie, wznoszone równocześnie z budynkiem mieszkalnym lub dostawiane w okresie późniejszym.

Dekoracja domów jest najczęściej bardzo skromna. Jeśli występuje, sprowadza się zasadniczo do ozdobnego wyrzynania dolnych końcówek desek szalunku szczytów, układania szalunku szczytów w „jodełkę”, czy rzadziej już występujące wyrzynanie wiatrołapów w „koronkę” (np. Staroniwska 5), stosowanie ozdobnego listwowania szalunku z fryzem arkadkowym w zwieńczeniu ścian, malowanie listwowania szalunku w kolorze innym niż sam szalunek. Nie brak też motywu promienistego zachodzącego słońca tzw. słońca (szczyt ganku domu, ul. Beskidzka 106). Zaskakuje prawie całkowity brak dekoracji zachowanych drewnianych obramień okiennych. Bardziej ozdobnie traktowane były, jak się wydaje, drzwi wejściowe, chociaż przykładów na to zachowało się niewiele. Ciekawym elementem dekoracyjnym, występującym zwłaszcza w okolicach Pobitna jest „pseudoboniowanie” narożników ścian profilowanymi kwadratowymi i prostokątnymi deseczkami, naśladującym niewątpliwie boniowanie narożników ścian budynków murowanych. W niektórych obiektach to „pseudoboniowanie” ujmuje również otwory wejściowe do budynku.

Zdecydowanie bogatsze w dekorację są dostawiane najczęściej w późniejszym czasie ganki z dużymi płaszczyznami okien o bogatych podziałach wewnętrznych, z odcinkowo kształtowanymi szczeblinami, często bardzo ozdobnymi i dekoracyjnymi szczytami.

Nieoszalowany zrąb ścian jest tutaj rzadkością. Jeśli występuje – jest w przypadku budynków najstarszych bielony, jednak najczęściej jest malowany środkiem ochronnym i ewidentnie nie jest traktowany jako element dekoracyjny.

Typowe, drewniane domy miejskie i podmiejskie o charakterze willowym, z rozbudowanym programem przestrzennym, złożonej bryle i oryginalnym detalu w zasadzie nie występują. Tym cenniejsze są zatem te zachowane nieliczne przykłady z k. XIX i 1 ćw. XX w. (przy ulicach: Króla Augusta 22, Lwowska 8, Partyzantów 17, Podkarpacka 2). Część obiektów, szczególnie w miejscowościach gdzie oddziaływanie Rzeszowa było silniejsze, można zaliczyć do skromnej mieszkalnej architektury podmiejskiej (zwłaszcza zachodnie okolice cmentarza na Pobitnie).

Nielicznie zachowane wolnostojące budynki gospodarcze (kuźnie, wozownie, spichlerze, stodoły), w każdym odnotowanym przypadku konstrukcji zrębowej, są w większości przystosowane do nowych funkcji (najczęściej garaże), lub pozostają nieużytkowane. Są to zarówno duże budynki szerokofrontowe (np. ul. Paderewskiego 142) jak i niewielkie, wąskofrontowe (np. wozownia, ul. Prusa 42).